

WARTOŚCI ARCHITEKTURY UZDROWISKOWEJ W KONTEKŚCIE OCHRONY KRAJOBRAZU UZDROWISK DOLNOŚLĄSKICH

Marek Piróg

Zakład Konstrukcji i Budownictwa Ogólnego, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej
Faculty of Architecture, Wrocław University of Technology
e-mail: marek.pirog@pwr.wroc.pl

Streszczenie. Krajobraz miejscowości uzdrowiskowych Dolnego Śląska należy do wyjątkowych ze względu na zachowane oryginalne XIX- i XX-wieczne obiekty uzdrowiskowe o wybitnych walorach architektonicznych oraz na lokalizację w malowniczym krajobrazie pasma Sudetów. Wielowiekowa historia rozwoju regionu oparta na bogactwach naturalnych doprowadziła do znacznego rozwoju przemysłu, a jednocześnie do równoległego rozwoju uzdrowisk, często w bezpośrednim sąsiedztwie. Takie uwarunkowania oraz współczesne tendencje rozwoju niosą wyzwanie dla procesu zachowania uzdrowiskowego krajobrazu dolnośląskich uzdrowisk.

Słowa kluczowe: architektura uzdrowiskowa, krajobraz

WSTĘP

Pasma Sudetów to obszar, na którym zlokalizowane są dolnośląskie uzdrowiska. To jeden z najbardziej różnicowanych geograficznie regionów Polski. Niezwykle położenie sprawia, że Sudety są obszarem największego zagęszczenia uzdrowisk w Polsce [Falkiewicz i Starzewska 1975].

Dziesięć obecnie czynnych kurortów ma za sobą długą i bogatą historię. Przetrwały one okresy świetności i rozwoju, ale także niespokojne czasy wojen, kryzysów gospodarczych i politycznych, ze zmianami państwowości włącznie. Ze względu na lokalizację i wybitne walory przyrodnicze okolic uzdrowiska sudeckie są ważnymi miejscami na szlakach turystycznym. Same również rozwijają działalność turystyczną.

Sudety wykazują znaczne zróżnicowanie rzeźby terenu. Stare masywy górskie o płaskich grzbietach poprzedzielane są rozległymi kotlinami i głębokimi dolinami rzek [Biesiekierski i in. 1999]. Stosunkowo łagodny klimat, położenie geograficzne na szlakach komunikacyjnych, ale przede wszystkim bogactwa naturalne były przyczyną wielotorowego rozwoju tego regionu.

WARUNKI ROZWOJU UZDROWISK DOLNOSŁĄSKICH

Podstawą rozwoju przemysłowego obszaru Sudetów były tkactwo, płóciennictwo, górnictwo i szklarstwo [Biesiekierski i in. 1999]. Po II wojnie światowej, oprócz tradycyjnych gałęzi przemysłu – wydobywczego, włókienniczego, szklarskiego, drzewnego i porcelanowego, które uległy znacznej modernizacji i przebudowie, powstały zakłady przemysłu maszynowego i chemicznego. Zwiększone zostało także wydobycie węgla kamiennego w Zagłębiu Wałbrzyskim i Nowej Rudzie [Biesiekierski i in. 1999].

Dzisiaj wiele kluczowych zakładów przemysłowych, koksowni i kopalń już nie funkcjonuje bądź prowadzi mniej intensywną działalność. W miejsce zlikwidowanych zakładów powstają stopniowo nowe fabryki, już nie tak uciążliwe dla środowiska naturalnego. Region ten pozostaje nadal ważnym obszarem przemysłowym Polski.

Drugim, nie mniej ważnym od przemysłu, czynnikiem rozwoju tego obszaru była i jest działalność uzdrowiskowa. Wyjątkowy klimat oraz bogactwo występowania leczniczych wód mineralnych stwarzały korzystne warunki powstawania uzdrowisk. Obok rozwoju przemysłu i handlu był to ważny czynnik miastotwórczy na tym obszarze. Do rozwoju uzdrowisk i zwiększenia ich atrakcyjności przyczynił się także rozwój turystyki. Walory krajobrazowe, łagodne, dostępne wzgórza, rozległe doliny były wymarzoną terenem do pieszych wędrówek i rekreacji.

Wobec takich uwarunkowań przyrodniczych i gospodarczych na terenie dzisiejszego Dolnego Śląska od wieków, obok przemysłu, często uciążliwego i ingerującego w środowisko naturalne, rozwijały się miejscowości wykorzystujące walory krajobrazowe, przyrodnicze i klimatyczne. Do tego stopnia, że w bezpośrednim sąsiedztwie, równolegle funkcjonowały duże ośrodki przemysłowe i uzdrowiska.

Pierwsze wzmianki dotyczące wykorzystania leczniczych właściwości źródeł wody mineralnej najstarszych uzdrowisk dolnośląskich pochodzą z XII w., chociaż legendy i wykopaliska świadczą o jeszcze wcześniejszym okresie, sięgającym czasów średniowiecza. Za najstarsze uzdrowisko uznaje się Łądek-Zdrój (Bad Landeck). Równie bogatą historię posiada uzdrowisko Cieplice-Zdrój (Bad Warmbrunn) wspomiane w zachowanym dokumencie z 1281 r., Szczawniczki-Zdrój (Bad Salzbrunn) wzmiankowane w XIII w. oraz nieistniejące już uzdrowisko Stary Zdrój (Alt Wasser), obecnie dzielnica Wałbrzycha. Niewiele krótszą historię mają uzdrowiska Kotliny Kłodzkiej, Duszniki-Zdrój (Bad Reinerz), Kudowa-Zdrój (Bad Kudova), Polanica-Zdrój (Bad Altheide) oraz Sudetów Zachodnich – Świeradów-Zdrój (Bad Flinsberg). W 1973 r. do Świeradowa przyłączono pobliskie uzdrowisko Czerniawa-Zdrój, które prowadziło niezależną działalność od końca XIX w. Najmłodsze uzdrowiska to zlokalizowane w Kotlinie Kłodzkiej Długopole-Zdrój (Bad Langenau), Jedlina-Zdrój (Bad Charlottenbrunn) w okolicy Wałbrzycha i Przerzeczyn-Zdrój (Dirsdorf).

Uzdrowiska dolnośląskie znane były daleko w Europie, niektóre z nich w XVII i XVIII w. aspirowały do miana kurortów. Na wypoczynek przybywały tu licznie znane osobistości nauki, kultury i sztuki. Lecznicze właściwości tutejszych źródeł doceniane były wśród arystokracji oraz koronowanych władców.

KRAJOBRAZ UZDROWISKOWY

Określenie architektura uzdrowska odnosi się do obiektów i zagospodarowanych obszarów zielonych ściśle związanych z realizacją zadań dotyczących lecznictwa uzdrowskiego. Pierwszymi tego typu obiektami były przede wszystkim zajazdy i gościńce dla kuracjuszy. Stopniowo powstawały kolejne inwestycje, łaźienki, pijalnie, hale spacerowe, domy zdrojowe. Zagospodarowywano tereny zielone, przede wszystkim parki zdrojowe z obiektami towarzyszącymi, muszlami koncertowymi, pawilonami, teatrami. Przez lata budynki były modernizowane i dostosowywane do współczesnych sobie czasów. W większości wypadków nowe obiekty powstawały na miejscu wysłużonych, starych budynków, zachowując tę samą funkcję. Powodem tej stopniowej wymiany obiektów uzdrowskich były również klęski żywiołowe, które nie oszczędzały dolnośląskich kurortów.

Fot. 1. Widok Kudowy-Zdroju w latach 50. XX w.

Phot. 1. View of Kudowa-Zdrój in years 50 of the 20th century

Rozwój uzdrowisk był impulsem do rozwoju miejscowości wokół niego. W pobliżu uzdrowisk powstawała zabudowa mieszkalna, pensjonatowa, rozwijały się malownicze miasteczka. Dzisiaj, mimo iż uzdrowiska zajmują tylko część

ich obszaru, w nazwie występuje słowo „zdrój”, podkreślające dominującą funkcję miasta. Skala obiektów uzdrowiskowych, szczególnie w najstarszych kurortach wyznaczała w dużym stopniu skalę rozwijającej się zabudowy mieszkaniowej. Dolnośląskie miejscowości uzdrowiskowe liczą po kilka tysięcy stałych mieszkańców. Są malowniczo wpisane w otaczający, łagodny krajobraz górskich kotlin.

Fot. 2. Architektura uzdrowiskowa Szczawna-Zdroju

Phot. 2. Architecture of the health resorts buildings in Szczawno-Zdrój

Dolnośląskie uzdrowiska nie ucierpiały zasadniczo w czasie II wojny światowej i dość szybko wznowiły działalność. Większość zachowanych i funkcjonujących głównych obiektów uzdrowiskowych, w tym hale spacerowe i pijalnie, pochodzą z końca XIX i początku XX w. Są to budowle o wybitnych walorach architektonicznych. Hale spacerowe i pijalnie, obiekty charakterystyczne dla dolnośląskich uzdrowisk proponujących kurację z wykorzystaniem wód mineralnych, należą do najcenniejszych zabytków tej architektury. Drewniane konstrukcje hal w Świeradowie i Szczawnie są niespotykanymi obiektami w skali nie tylko Dolnego Śląska. Podobnie jak pozostałe obiekty, są bezcenne z punktu widzenia zachowania tego, co określa się mianem tożsamości, nie tylko w skali miejscowości, ale i regionu. Trudno dostrzec jednolitość stylową w obiektach architektury uzdrowiskowej. Obok murowanych budynków w stylu neoklasycystycznym są konstrukcje drewniane, konstrukcje mieszane, murowano-drewniane. XVIII-wieczny drewniany budynek dawnej Nowej Inhalatorni (obecnie restauracja Legenda) w Szczawnie-Zdroju, wybudowany w formie pawilonu na-

wiązującego do wzorów orientalnych [Piróg 2011], czy secesyjna, wolno stojąca, stalowa hala spacerowa w Kudowie-Zdroju – to przykłady oryginalności, swobody i różnorodności w podejściu do kształtowania architektury obiektów uzdrowiskowych. Brak jest wykształconego jednolitego stylu nie tylko w odniesieniu do wszystkich, ale także w obrębie poszczególnych uzdrowisk. Architektura uzdrowiskowa nie jest ani monumentalna, ani prowokacyjna, ale w dużym stopniu reprezentacyjna. Wpływ na kształtowanie formy obiektów ma także regionalna architektura obszaru Sudetów. Są to obiekty rozpoznawalne i charakterystyczne dla uzdrowisk, harmonijnie wpisane w krajobraz, otwarte na otoczenie.

Fot. 3. Obiekty uzdrowiskowe Szczawna-Zdroju
Phot. 3. The buildings of the health resorts in Szczawno-Zdrój

Fot. 4. Detale obiektów uzdrowiskowych
Phot. 4. Details of the health resorts buildings

Lokalizacja uzdrowisk dolnośląskich w paśmie Sudetów, wśród wzgórz i terenów zalesionych sprawia, że szczególnie ważne jest dla uzdrowiskowego charakteru tych miejscowości ochrona i zachowanie w nieuszczerplonym stanie terenów zielonych. Architektura uzdrowiskowa to również parki zdrojowe i tereny zielone w obrębie miejscowości oraz tereny zielone obszarów przyległych do uzdrowisk, wykraczających nieraz daleko poza ich obręb. Są one nie mniej istotne niż obiekty kubaturowe i stanowią nieodrębny element charakterystyczny dla krajobrazu uzdrowisk dolnośląskich. Miejscowości uzdrowiskowe zachowują swoją tożsamość dzięki silnemu oddziaływaniu architektury obiektów uzdrowiskowych na charakter wielowiekowej zabudowy pozostałej części miasta, przejawiającemu się w czerpaniu wzornictwa stylowego, inspiracji detalami architektonicznymi.

Drewniane detale architektoniczne, werandy, balkony, zadaszenia, balustrady, zdobienia na elewacjach, pojawiają się jako uzupełnienie konstrukcji wielu obiektów, głównie mieszkalnych, ale także i usługowych poza strefą. Jest to również dowód na to, jak istotne znaczenie miał ten naturalny materiał i ten rodzaj konstrukcji.

Architektura uzdrowiskowa zawsze odgrywała decydującą rolę w zachowaniu tożsamości uzdrowisk, a także w zachowaniu i ochronie ich krajobrazu.

Szczególnie tak jak na Dolnym Śląsku, wobec bliskiej lokalizacji dużych ośrodków i zakładów przemysłowych.

Fot. 5. Widok Szczawna-Zdroju
Phot. 5. View of Szczawno-Zdrój

Fot. 6. Drewniane detale w zabudowie miasta
Phot. 6. Wooden details in the building of the city

Tereny miejscowości uzdrowiskowych i ich najbliższe okolice były i są nadal bardzo atrakcyjną lokalizacją pod budownictwo domów mieszkalnych. Od lat 70. ub. w. na obrzeżach większości uzdrowisk, w granicach miejscowości, zaczęły powstawać całe osiedla domów jednorodzinnych. Taka sytuacja miała miejsce m.in. w Szczawnie Zdroju, jednym z najstarszych uzdrowisk dolnośląskich. Osiedla te są nowym, w pewnym sensie obcym elementem w tradycyjnym krajobrazie. Budowane w różnym okresie powstały w różnych stylach, od modernistycznych „kostek” do rezydencji w formie małych dworków. Obecnie są już stałym elementem tego krajobrazu, mieszczą się w skali zabudowy istniejącej wcześniej, a z czasem wtopiły się w krajobraz miejscowości. Ich odrębność niweluje w dużym stopniu usytuowanie w otoczeniu zieleni, która ma ogromny wpływ na krajobraz uzdrowiska.

Szczawno przez kilkaset lat funkcjonowało w sąsiedztwie przemysłowego Wałbrzycha, który otacza je praktycznie z trzech stron. W krajobrazie uzdrowiska wyraźnie zaznaczają się sylwetki osiedli mieszkaniowych powstałych na terenie Wałbrzycha w latach 70. i późniejszych. Pagórkowate ukształtowanie terenu sprawia, że te obce w tradycyjnym krajobrazie uzdrowiskowym bloki mieszkaniowe są wyraźnie widoczne.

Nieuniknioną konsekwencją współczesnego rozwoju jest konfrontacja z procesami globalizacji oznaczającymi w dużym stopniu komercjalizację, unifikację budownictwa i wzornictwa. Stanowi to również wyzwanie dla tych małych miejscowości i dla niepowtarzalnego krajobrazu uzdrowisk dolnośląskich. Powstające osiedla mieszkaniowe, supermarkety, aquaparki są nowymi elementami kra-

jobrazu. Są one wynikiem naturalnego procesu rozwoju cywilizacyjnego, a także chęci zwiększenia atrakcyjności i konkurencyjności uzdrowisk oraz rozwoju turystycznego regionu.

Fot. 7. Nowe domy jednorodzinne w Szczawnie-Zdroju

Phot. 7. The new detached houses in Szczawno-Zdrój

Fot. 8. Krajobraz Szczawna w kierunku Wałbrzycha

Phot. 8. Landscape of Szczawno towards Wałbrzych

Wszystkie te uwarunkowania stwarzają nie tylko szanse rozwoju, ale także zagrożenia dla wizerunku, charakteru i krajobrazu kurortów dolnośląskich.

Tereny uzdrowisk objęte są szczególną ochroną ze względu na swoje wybitne walory architektoniczne i przyrodnicze. Władze większości z nich, dostrzegając

znaczenie obiektów uzdrowiskowych i ich bezcennej architektury. Dlatego podejmowane są liczne działania w kierunku odnowy, modernizacji i remontów tych zabytkowych obiektów. W miarę lokalnych możliwości, ale i przy udziale funduszy unijnych, odremontowano wiele obiektów, a także terenów parkowych, które stały się ponownie wizytówką uzdrowisk dolnośląskich.

PODSUMOWANIE

Wyjątkowy krajobraz uzdrowisk dolnośląskich jest bezcennym elementem krajobrazu Sudetów. Wobec wyzwań, jakie stawia współczesny rozwój cywilizacyjny, szczególnie istotne są zachowanie i ochrona obiektów architektury uzdrowiskowej, gdyż stanowią one jeden z najważniejszych elementów krajobrazu miejscowości uzdrowiskowych.

PIŚMIENNICTWO

- Balińska G., 1991. *Uzdrowiska dolnośląskie. Problemy rozwoju i ochrony wartości kulturowych po II wojnie światowej*. Wyd. Polit. Wrocławskiej, Wrocław.
- Biesiekierski T., Suchodolski J., Trocka-Leszczyńska E., 1999. *Architektura na obszarze Sudetów*. Ofic. Wyd. Polit. Wrocławskiej, Wrocław.
- Cięzkowski W., 2008. *Lądek Zdrój, Dolnośląskie* Wyd. Edukacyjne, Wrocław.
- Falkiewicz A., Starzewska M., 1975. *Uzdrowiska Dolnośląskie i ich okolice*, Wyd. Narod. im. Ossolińskich.
- Piróg M., 2011. *Architektura drewniana w tożsamości uzdrowisk dolnośląskich*, Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, Lublin, VII, s. 92–98.

VALUES OF HEALTH RESORT ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF LOWER SILESIAN HEALTH RESORT LANDSCAPE PROTECTION

Abstract. Health resort lower Silesian towns' architecture is exceptional because of the preserved original 19th and 20th century health resort structures of outstanding architectural values and the localization in a picturesque landscape of Sudety mountain range. Many centuries of the history of the region's development based on natural resources led to major industrial expansion, and simultaneously to the evolution of the health resorts in the direct neighborhood. Those factors along with contemporary development tendencies are a challenge to the process of the health resort landscape preservation.

Key words: health resort architecture, landscape